

2. Російський державний історичний архів в Санкт-Петербурзі (далі – РДІА в СПб), Ф.1146, Оп. 1, Спр. 23., арк. 9-14.
3. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856: Функції, структура, архів. К. : Держ. ком-т архівів України, 2001. 356 с.
4. Павловский И. Ф. Полтава: Исторический очерк её, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856). Харьков : Сага, 2009. 416 с.
5. РДІА СПб, Ф.127, Оп.37, Спр. 205, 2 арк.
6. РДІА СПб, Ф.1488, Оп.3, Спр.736, 1 арк.
7. Павловський И. Ф. Извлечение из архивных дел об учреждении приходских школ в Малороссии в генерал-губернаторство князя А. Б. Куракина. Приложение. *Киевская старина*. 1904. № 1. С. 24–40.

УДК 94(477.53):329.13«192»

Дмитро Стаценко
(Полтава)

ЛІКВІДАЦІЯ ЕСЕРІВСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ У ПОЛТАВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Стаття присвячена процесу політичних переслідувань партійних осередків соціалістів-революціонерів (есерів) в радянській Україні у першій половині 1920-х років. Вони не становили монолітної сили, складаючи різні партії та групи. Кожна з них мала власну програму облаштування суспільства, відмінну від більшовицької, та різний ступінь впливу на населення. У свою чергу більшовики сприймали есерів як конкурентів та ворогів. Автор приходить до висновку про приреченість існування небільшовицьких політичних партій в умовах радянської влади.

Ключові слова: *Полтавщина, Полтава, політичні партії, партія соціалістів-революціонерів, Державне політичне управління (ДПУ).*

Одним із об'єктів політичних переслідувань в радянській Україні у першій половині 1920-х років були соціалісти-революціонери (есери). Вони не становили монолітної сили, складаючи різні партії та групи. Кожна з них мала власну програму облаштування суспільства, відмінну від більшовицької, та різний ступінь впливу на населення. У свою чергу більшовики сприймали есерів як конкурентів та ворогів.

На початку 1922 року чекісти констатували відсутність на території Полтавської губернії організацій російських правих есерів (далі ПСР – авт.), а також власного внутрішнього освідомлення по правих есерах. Відтак оперативники обмежувалися веденням зовнішнього спостереження за взятими на негласний облік, виявленям та постановкою на нього нових есерів та тих, хто

співчував їм [3, арк. 5; 4, арк. 14 зв., 35, 65]. Чекісти припускали, що Полтавський політичний червоний хрест, головою якого була народоволка П. Івановська, був частково місцем об'єднання правих есерів. Такі припущення ґрунтувалися на основі фіксації оперативниками відвідуваності вказаної організації членами ПСР. Поява 27 березня 1922 року в професійних спілках Полтави рукописних відозв із приводу суду над Центральним комітетом ПСР за підписом Групи соціалістів-революціонерів підтвердила припущення про існування в губернському центрі підпільної організації ПСР. Однак з'ясувати її внутрішню роботу оперативникам не вдалося [3, арк. 84, 96; 4, арк. 35, 65, 80].

У травні 1922 року есери в Полтаві знову нагадали про себе. Зокрема, у ніч на 1 травня було розклеєно рукописні відозви за підписом Групи соціалістів-революціонерів. Вони були адресовані полтавським робітникам з нагоди святкування дня трудящих, містили заклик до повалення радянської влади [3, арк. 96; 4, арк. 65, 66, 80; 9, арк. 22 (19), 48]. Ця акція, на думку чекістів, ще раз підтвердила існування есерівської організації [4, арк. 65]. Уже на початку серпня 1922 року вони звітували, що обидві акції (у березні та травні) були справою рук членів угруповання, яке об'єднувалося навколо П. Івановської [4, арк. 80].

30 травня 1922 року чекісти здійснили на території Полтавської губернії «масову операцію». Вона включала обшуки й затримання осіб, підозрюваних у належності до ПСР. Її метою було виявити компрометуючі матеріали у зв'язку з проведенням викривального судового процесу над правими есерами. Однак потрібних результатів операція не дала [4, арк. 65, 66; 11, с. 395; 12, с. 133-134].

21 вересня 1922 року за розпорядженням Державного політичного управління (далі ДПУ – авт.) було проведено обшук у приміщенні Полтавського політичного червоного хреста на предмет ліквідації вказаної громадської організації. Там було виявлено партійний архів Полтавської організації ПСР, печатку і штамп Полтавського губернського органу ПСР, прапор, шапірограф, першотравневі листівки, есерівську літературу та ін. [2, арк. 7; 3, арк. 38]. Крім цього, було здійснено обшук у правої есерки О. Селіхової. Згодом, після порушення нею умов підписки про невиїзд із Полтави, есерку арештували [3, арк. 38, 84]. У свою чергу П. Івановську залишили під домашнім арештом, хоча секретар Полтавського губернського партійного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (далі КП(б)У – авт.) виступав за її арешт та вислання за межі губернії [2, арк. 7].

На основі розробки здобутих матеріалів оперативники встановили, що політичний червоний хрест у Полтаві слугував

місцем об'єднання групи соціалістів-революціонерів, центром есерівської роботи, імовірно, надаючи матеріальну та духовну допомогу [1, арк. 12; 3, арк. 84]. У результаті підпільна група ПСР у місті припинила діяльність, а праві есери, які групувалися навколо П. Івановської і О. Селіхової, розпорошилися [3, арк. 84, 96; 8, арк. 17 зв.].

У Полтавському губернському відділі ДПУ не були впевнені в тому, що змогли остаточно знищити ПСР. Чекісти планували взятися за найретельнішу розробку й ліквідацію ПСР уже після ліквідації об'єднання синдикалістів і максималістів [7, арк. 34 зв., 63]. Траплялися й поодинокі факти активності правих есерів у Полтаві. Так, у червні 1923 року на підвір'ї губернського соцзабезу було виявлено листівку ПСР із приводу суду над Центральним комітетом ПСР за підписом типографії ЦБ (Центрального бюро – авт.) ПСР [7, арк. 100].

У Полтаві також існувало лівоесерівське середовище. Воно було представлене Союзом есерів-максималістів (далі Союз – авт.) та Партією лівих есерів-синдикалістів і інтернаціоналістів об'єднаних (далі ПЛСР – авт.). На початку 1922 року ліві есери-синдикалісти були об'єднані з есерами-інтернаціоналістами [3, арк. 10 зв.]. Полтавська організація ПЛСР існувала нелегально [4, арк. 4, 13, 32, 43, 60, 61, 80 зв.]. При цьому єдиною інтернаціоналісткою (правої течії) була Р. Семятицька [4, арк. 13 зв., 14, 43 зв.]. У свою чергу Союз есерів-максималістів існував легально, але характер його роботи чекісти визначали як напівлегальний [3, арк. 13; 4, арк. 3, 14, 31-31 зв., 62, 63, 64, 80].

У місцевих структурах радянських спецслужб, судячи з матеріалів їхньої службової звітної документації, за допомогою внутрішнього освідомлення були добре поінформовані про процеси, що відбувалися всередині вказаних вище політичних сил, а також поведінку окремих есерів [3, арк. 37, 39, 82, 83, 94, 95, 107 зв.]. У зв'язку з актуалізацією питання щодо злиття обох політичних сил, у Полтаві на початку 1922 року було обрано об'єднане бюро зі злиття (об'єднання) синдикалістів з максималістами [3, арк. 10 зв.; 4, арк. 13, 14, 43, 62]. Діяльність обох організацій полягала головним чином у проведенні внутрішньої роботи (спільних та окремих зібрань) [3, арк. 10 зв., 13; 4, арк. 60-60 зв., 62-62 зв.].

Різке падіння роботи полтавських соціалістів-революціонерів зумовила отримана максималістами у травні 1922 року інформація про наявність освідомлення губернського відділу ДПУ в есерівському середовищі [4, арк. 60 зв., 62-62 зв., 63, 64], а також закриття губкомунвідділом наприкінці серпня 1922 року клубу Союзу. Формальною причиною останнього стала несплата коштів за користування приміщенням, яке займав клуб [3, арк. 37, 82, 95].

У листопаді 1922 року, напередодні проведення в Москві Всеросійського з'їзду лівонародництва, обидві полтавські організації об'єдналися, не поглинаючись одна іншою, в Об'єднану партію (організацію) лівих есерів-синдикалістів і есерів-максималістів [3, арк. 107, 108, 121 зв.]. У свою чергу радянські спецслужби обрали тактику внутрішнього розкладання організації через завербованих агентів, штучно створюючи розкольницькі ситуації. У березні 1923 року в Полтавському губернському відділі ДПУ звітували про досягнення певних успіхів. Так, відкликаний із Зінькова освідомлювач проводив роботи з розкладання організації шляхом доказування несуттєвості політики організації об'єднання. При цьому чекісти зауважили, що підтримували у своїй роботі тісний зв'язок із Полтавським міським партійним комітетом КП(б)У. Також їм удалося завербувати в якості освідомлювачів двох членів об'єднаної організації – Хоменка і Білика, унаслідок чого їх зняли з негласного оперативного обліку [7, арк. 33].

Як наслідок, справа обернулася взяттям есерами курсу на самоліквідацію й входження до лав більшовицької партії. На засіданні об'єднаної організації у березні 1923 року було створено комісію з ліквідації організації й переходу в КП(б)У [7, арк. 33]. Після цього полтавські есери фактично розділилися на два угруповання – прибічників та противників переходу в КП(б)У [7, арк. 122, 146], за якими чекісти продовжували слідкувати за допомогою освідомлювачів, а також вербувати нових агентів [7, арк. 62-62 зв., 100, 100 зв.].

З огляду на відмову губернського партійного комітету КП(б)У в прийнятті всієї групи прибічників переходу, частина есерів була прийнята в лави комуністичної партії в індивідуальному порядку на загальних підставах [5, арк. 124-125; 6, арк. 34 зв.; 7, арк. 146-146 зв.]. Незначна кількість противників самоліквідації організації об'єдналися в окрему групу [7, арк. 146]. Останню чекісти ліквідували на початку 1924 року шляхом проведення арештів її учасників [10, арк. 2, 3, 5, 21].

Отже, у першій половині 1920-х років соціалісти-революціонери не становили в Полтаві монолітної сили. Фактично російські праві есери діяли під прикриттям Полтавського політичного червоного хреста. У результаті проведеного 1922 року обшуку в приміщенні вказаної організації, виявлення архіву Полтавської організації ПСР, а також арештів авторитетних лідерів місцевих правих есерів, останні розпорошилися й політичної діяльності практично не виявляли. Представники партії лівих есерів-синдикалістів та інтернаціоналістів діяли в тісному контакті з Союзом есерів-максималістів. 1922 року обидві політичні сили

об'єдналися в Полтаві, але в результаті дій завербованих чекістами агентів зазнали внутрішнього розкладання. Останнє завершилося 1923 року саморозпуском місцевого об'єднання та подальшим вступом у персональному порядку в лави КП(б)У. Нечисленні противники самоліквідації сформували окрему групу, яку згодом спецслужби ліквідували репресивними заходами.

Джерела і література

1. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО), ф. 9032, оп. 1, спр. 40, 106 арк.
2. ДАПО, спр. 43, 80 арк.
3. ДАПО, спр. 49, 135 арк.
4. ДАПО, спр. 50, 84 арк.
5. ДАПО, спр. 67, 212 арк.
6. ДАПО, спр. 70, 169 арк.
7. ДАПО, спр. 80, 199 арк.
8. ДАПО, спр. 81, 181 арк.
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Полтава, Ф. 7, оп. 1, спр. 18609-С, 117 арк.
10. ГДА СБУ, спр. 19065-С, 58 арк.
11. Подкур Р. Повстанський рух та опозиційні політичні угруповання в інформаційних документах органів ЧК–ГПУ (початок 20-х рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2000. № 2-4. С. 390–397.
12. Подкур Р. Ю. Органи державної безпеки у становленні однопартійної системи в Україні на початку 1920-х рр. (на матеріалах Подільського та Полтавського губвідділів ВЧК-ГПУ). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Київ, 2006. Вип. 33. С. 120–138.

УДК 94(477.53):355.02«1918/1920»

Ольга Вільховик
(Полтава)

ПИТАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА 1918 – ПОЧАТКУ 1920-х рр. У ДОКУМЕНТАХ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено питання військового будівництва 1918 – початку 1920-х рр. на основі архівних джерел Державного архіву Полтавської області. Виявлено значну частину документів, звітів, довідок із зазначеної теми, які не були введені в науковий обіг.

Ключові слова: архівні джерела, військове будівництво, документи, Державний архів Полтавської області, Червона армія, радянська влада.